Влияние на дистанционното обучение върху обучителния процес, физическото и психическото здраве на преподаватели по социална работа

Атанас Генчев

Резюме. *В статията се извеждат някои специфики на обучението на студенти в научно направление 3.4. социални дейности. Представят се резултатите от проведено емпирично изследване посредством метода на анкетата сред преподаватели във висши учебни заведения осъществяващи обучението по професионалното направление за влиянието на обучението от разстояние в електронна среда наложено като противоепидемична мярка върху обучителния процес, физическият и психическият им статус.*

Ключови думи: *социални дейности, ефекти на обучението от разстояние в електронна среда, университетски преподаватели*

Influence of distance learning on the educational process, the physical and mental health of professional teachers of social work

Atanas Genchev

Abstract. *The article brings out some specifics of the education of students in scientific direction 3.4. social activities. The results of an empirical study carried out using the survey method among teachers in higher education institutions carrying out training in the professional direction are presented on the influence of distance learning in an electronic environment imposed as an anti-epidemic measure on the educational process, their physical and mental status.*

Keywords: *social work, distance learning, effect of the e-learning, online education, university teachers*

Увод

В образователната система на страната в рамките на две години като една от противоепидемичните мерки срещу Ковид–19 се приложи обучението от разстояние в електронна среда. В тази връзка са провеждани редица изследвания, проучващи влиянието и тенденциите на обучението от разстояние в електронна среда на училищно и на ниво висши учебни заведения, някои от които са: Христова, А.; Петрова, Св. и Е. Папазова (2020); Global Metrics Ltd (2020) по поръчка на УНИЦЕФ България, Пейчева-Форсайт, Р. (2021); Алексиева, Л., Я. Тоцева (2021) и др. Изследвания по

научни направления липсват, което прави настоящото проучване[1] актуално и значимо. Различните научни направления и специалности си имат своите специфики, които правят повече или по-малко възможно използването на дистанционната форма на обучение[2]. Когато тя се прилага като кризисна мярка и на практика става единствената форма за определени периоди, тогава проучванията за нейното влияние са важна част за оценката на нейната ефективност и дори целесъобразност.

Понятийни уточнения

Най-често използвани понятия при определянето на формата на обучение през периода на пандемията са „дистанционно обучение“ и „обучението от разстояние в електронна среда“. Двете понятия са близки по значение. Обучението от разстояние в електронна среда „включва в себе си различни видове дистанционно обучение (синхронни и асинхронно форми на електронно обучение; кореспондентско обучение с разпечатани хартиени материали; обучение, чрез ТВ и радио програми) и се определя от някои изследователи като „кризисно обучение“ (Модели за обучение от разстояние в електронна среда, 2020). То често се назовава и като онлайн обучение. От своя страна дистанционната форма на обучение е „форма за придобиване на висше образование, при която обучавани, преподаватели и администратори могат да са разделени по местоположение, но не непременно и по време, като създадената дистанция се компенсира с технологии, методи и средства на електронното обучение“ (чл. 1., ал. 2, Наредба за държавните изисквания за организиране на дистанционна форма на обучение във висшите училища).

Приликите ясно се виждат в съдържанието на техните определения, а основната разлика е нормативната им регулация. Дистанционната форма на обучение е една от държавно утвърдените форми наред с редовна, задочна и самостоятелна. За нейното

[1] Представената методология и емпирични данни са част от изследване по проект на тема „Влияние на обучението от разстояние в електронна среда върху обучителния процес, физическото и психическо здраве на преподавателите във висшите учебни заведения“ по Национална програма „Млади учени и постдокторанти“ – 2, 2022 г.

[2] Освен това всяко висше учебно заведение е необходимо да изпълнява държавните изисквания за организиране на дистанционна форма изведени в Наредба за държавните изисквания за организиране на дистанционна форма на обучение във висшите училища, обн. ДВ, бр. 21 от 12 март 2021 г.

осъществяване е необходимо висшето учебно заведение и специалността да спазват редица нормативно установени условия, след което да се акредитира в Националната агенция за оценка и акредитация (НАОА). При изпълнение на тези условия се издава диплома, в която се вписва тази форма на обучение на завършващите, т.е. официално се завършва по този начин. При обучението от разстояние в електронна среда тази регулация не е толкова строго определена и не изисква акредитация от НАОА за провеждането му. Съответно не се завършва степен на образование с тази форма на обучение. В общественото пространство, но като че ли и в научните изследвания през последните две години, се използват и двете понятия за означаване на осъществяването на обучението съобразно противоепидемичните мерки, което ги прави синоними в този случай. Ето защо и в настоящото изследване те се използват по-скоро като синоними, основно в смисъла на начина на провеждане на обучението в криза.

Въведеното повсеместно дистанционно обучение може да се определи и като средство или изменен фактор на средата, която е стимулатор за проява на емоционална, когнитивна, поведенческа и мотивационна реакции на участниците в него. Ето защо Й. Янкулова посочва, че „трябва да бъдат внимателно проучени от специалистите в тяхната цялост и взаимосвързаност“ (Янкулова, Й., 2022: 309–310).

По-нататък авторката извежда и обобщени изисквания към обучителите за осъществяването на успешно дистанционно обучение в контекста на пандемията от Ковид–19, като „по-добра структурираност, която да се изразява в ясно ръководство, прецизно очертаване на границите на познавателните активности, ползотворно провеждане на дискусиите, успешно модериране на комуникацията, осигуряване на компетентна и релевантна обратна връзка. Затова може да допринесе и по-активната им включеност и готовност своевременно да се оказва емоционална и мотивационна подкрепа“ (пак там: 311), по-голямата част от които са включени и като променливи и индикатори и в анкетната карта на настоящето изследване. Важно е да се отбележи, че в Софийския университет е създадено Методическо ръководство за проектиране и провеждане на електронно дистанционно обучение в Софийския университет, в което

са включени както структуриране на курсовете, система за оценяване на постиженията и оценка на качеството на курса, така и елементите и условията (включително материално-технически), които трябва да бъдат осигурени за успешното реализиране на обучението. Методическото ръководство в случая се явява добра практика, която помага на преподавателя да преодолява трудностите по подготовката и осъществяването на дистанционното обучение.

Наред с дистанционното обучение, през периода на пандемията от Ковид–19 се осъществяваше и друга форма – хибридно обучение. Пейчева-Форсайт го определя като „последователно смесване на модалности (редуване на присъствено с онлайн обучение)“ (Пейчева-Форсайт, Р., 2022) и като „смесване на модалности (присъствено и онлайн) в едно и също време“ (пак там). В тези две употреби се възприема това понятие и в настоящото изследване.

В настоящето изследване се разглеждат два аспекта на влиянието на дистанционната форма върху процеса на обучение и съответно върху физическото и психическо здраве на преподавателите. Тези аспекти са взаимосвързани, като тяхната връзка е двупосочна. От една страна, от здравословното състояние на преподавателския състав зависи качеството на обучение – например честото и продължително боледуване на преподавателите води до загуба на часове или пък непрекъснато заместване от други хонорувани преподаватели с различни критерии и може би и подготовка. Също така продължителното откъсване от работа на преподавателя влияе обикновено негативно и върху неговия професионализъм. От друга страна, начините, продължителността, условията и формата на провеждане на учебния процес могат да бъдат причина за влошаване на здравословното състояние на преподавателите. Ето защо емпиричното изследване залага на изследването на двата аспекта едновременно. По този начин всъщност се осигурява информация за измененията в тези аспекти, което дава по-цялостна представа за настъпилите промени в образователния процес вследствие на противоепидемичните мерки и условия под формата на дистанционна и/или хибридна форма на обучение.

Специфики и тенденции при обучението в професионално направление 3.4. Социални дейности

Социалната работа е наука и практика с междудисциплинарен характер, която подпомага и развива функционирането на индивида в конкретна среда (семейна, общностна, професионална и т.н.) и социума като цяло в моменти на затруднение или криза. В теорията на социалната работа са описани редица модели и подходи, но през последните няколко години в практически план в нашата страна се наложи основно индивидуалният подход[3] за работа с клиента. Този подход е нормативно закрепен например в Закона за хора с увреждания (в чл. 3), Закона за социалните услуги (в чл. 3 ал. 2), Закон за социално подпомагане (в чл. 1, ал. 3) и др. Характеристиките на социалната работа са основният фактор, определящ в съдържателно и в голяма степен в организационно отношение обучението в професионалното направление 3.4. Социални дейности. В следващите няколко абзаца ще се изведат основните акценти, характеризиращи към настоящия момент обучението по професионалното направление, без да се анализират подробно причини, съдържателни елементи, организационно-управленски аспекти, тъй като обемът и изискванията за подобен вид публикация не го позволяват.

Обучението в професионално направление 3.4. Социални дейности се отличава със следните специфики:

- „Обучението в професионално направление „Социални дейности“ се базира на адекватно отразяване на промените в целите и съдържанието на социалната работа“ (Векова, В., 2022: 414).
- Съдържанието на обучението по направлението не е стандартизирано, както е при регулираните професии;
- Съдържанието на учебните планове е богато и включва разнообразни учебни дисциплини, даващи основата на социалната работа, както и връзката ѝ с други специалности и направления.

[3] „Индивидуалният подход, като ключов фактор в социалната работа, може да се разглежда като прилагане на подкрепящи мерки към конкретен специфичен случай с цел постигане на положителен резултат“ (Колев, П., 2022: 419).

- Наблюдава се специализация и фокусираност на обучението съобразно спецификите на отделните целеви групи, типове организации и институции, осъществяващи социална работа или съобразно сферите на дейност. Най-отчетлива специализация в този аспект е обучението в специалност Социални дейности във Факултета по педагогика към Софийския университет „Св. Климент Охридски“, където в учебния план са заложени три обособени профила, от които студентите избират след втората година на обучение – Клинична социална работа, Социална работа с деца и семейства и Социална работа в трудовата заетост.

- Обучението се характеризира с усвояване на различни знания и с акцент върху придобиване на умения за комуникация, слушане, екипна работа, изпълняване на професионални роли и етично поведение и др.

- Практическото обучение е добре развито и се отличава с голям дял на учебно-практически часове от общия брой в учебните планове спрямо голямата част от други специалности и направления.

- Интегриране на теория и практика. В тази връзка като добър пример може да се посочи моделът за теренна практика на авторски колектив Г. Механджийска, Р. Симеонова, В. Боянова, Т. Милушева, концептуализиран на базата на „разбирането за социалната работа като управлявана и организирана професионална дейност и система; комплексният подход в социалната работа; свързаната с него мултидисциплинарност и социална работа по случай при екипна организация на дейността; оттук – проблемите на специализацията и ротацията като организационни аспекти на теренното практическо обучение; формирането на личен опит в професионалното развитие и практикуване при интегрирането на възможности и форми за саморефлексия, обратна връзка, супервизия, взаимна подкрепа“ (Механджийска, Симеонова, Боянова, Милушева, 2017: 20).

Едно от най-големите предизвикателства при преминаването в дистанционно обучение е как да се реализира обучението при тези специфики и особено по отношение на практическото обучение по професионалното направление, което е основополагаш елемент от обучението в 3.4. Социални дейности. Освен това

практическото обучение се осъществява в организации и институции за социална работа, които бяха сред най-засегнатите от прилагането на противоепидемичните мерки от Ковид–19 както по тяхната строгост, така и по тяхната продължителност.

Могат да се посочат следните наблюдавани тенденции в направлението за последните 5–8 години:

✓ „устойчиво ежегодно намаление“ (Векова, В., 2022: 407) след 2015 г. на броя студенти за всички степени;

✓ намалява се и приемът на студенти в това направление (пак там: 408–409);

✓ траен и дори прогресивен особено през последните две години спад на броя на завършващите студенти (пак там: 409);

✓ увеличение на броя на магистърски програми в направлението (пак там: 410);

✓ увеличение на броя катедри обучаващи в ОНС доктор (пак там);

✓ подобрение на „качеството на обучението, като адаптират и съобразяват учебните планове, учебната документация и организацията на учебния процес с добрите европейски и световни практики, да акцентират върху практическата ориентация на обучението и засилват обратната връзка със студентите и потребителите на кадри“ (пак там: 409–410);

✓ „оптимизиране на връзката между образованието в професионалното направление и реализацията на студентите от специалността“ (пак там: 410);

✓ „недостатъчно висок процент на реализация на студентите от професионалното направление“ (пак там: 411).

Л. Векова обяснява последната тенденция като „кумулативен ефект от въздействието на фактори, които намаляват мотивацията за работа в системата за социална защита – нисък размер на трудовите възнаграждения на социалните работници, изоставащ спрямо останалите професии темп на тяхното изменение при повишени отговорности и изисквания към тяхната трудова дейности, недостатъчен обществен престиж и оценка, ограничени възможности за кариерно развитие“ (пак там). Тези фактори характеризират системата от десетилетия и направеното в посока

подобряване не е особено съществено въпреки многобройните изследвания, препоръки и на академична, и на професионална общност в страната.

Дизайн на емпиричното изследване

Обектът, към който е насочено проучването, е обучение на студенти във висшите учебни заведения в България. На свой ред **предметът** е влиянието на дистанционното обучение върху обучителния процес, физическото и психическото здраве на преподавателите, осъществяващи обучението по професионално направление 3.4. Социални дейности.

Изследването си поставя за **цел** да проучи влиянието на дистанционното обучение (наложено като част от противоепидемичните мерки от Covid–19) върху обучителния процес, физическото и психическо здраве на преподавателите осъществяващи обучението по професионално направление 3.4. Социални дейности.

Поставената цел ще се осъществи чрез изпълнението на следните изследователски **задачи**:

1. Да се направи обзор на научната литература представяща спецификите на обучението по научно направление 3.4. социални дейности.

2. Да се изведат ефектите от дистанционното обучение върху учебния процес (положителни и отрицателни), физическото и психическото здраве на преподавателите, осъществяващи обучението по професионално направление 3.4. Социални дейности.

3. Да се установи взаимозависимост между продължителността на обучение от разстояние в електронна среда и степента на проявление на ефектите.

4. Да се изведат факторите и условията на средата, които създават пречки в осъществяването на дистанционното обучение според преподавателите в професионалното направление.

Хипотезата се изразява в следното твърдение: обучението от разстояние в електронна среда влияе в по-голяма степен отрицателно върху учебния процес,

физическото и психическото здраве на преподавателите, осъществяващи обучението по професионално направление 3.4. Социални дейности.

Методи:

- ✓ анализ на литературни източници нормативни документи;
- ✓ сравнение;
- ✓ синтез;
- ✓ анкета;
- ✓ интервю.

Инструменти:

- Анкетна карта

Анкетната карта се състои от 26 въпроса, разпределени в няколко категории[4], включващи променливи и индикатори, които изследват:

- ✓ промяна в комуникацията (взаимодействие) между преподаватели и студенти;
- ✓ положителните и отрицателни страни (ефекти) върху учебния процес;
- ✓ фактори и условия затрудняващи дистанционното обучение;
- ✓ човешкия ресурс (физическото и психическо здраве на преподавателите);
- ✓ техническа и технологична осигуреност на дистанционното обучение.

По част от променливите е включена и 5-степенна скала за определяне на степента на въздействие (0 липса на характеристиката (ефекта), 1 в много ниска степен, 2 в ниска степен, 3 в средна степен, 4 във висока степен и 5 в много висока степен). В анализа на изследването данните се представят едновременно в абсолютни и относителни стойности, доколкото извадката е малка, от една страна, а от друга, се дава възможност за тяхната сравнимост с други изследвания. Математико-статистическата обработка включва още мерките на централната тенденция (средно аритметично (ẋ), медиана (Me), Мода (Mo) и коефициент на Пиърсън за установяване на взаимозависимост).

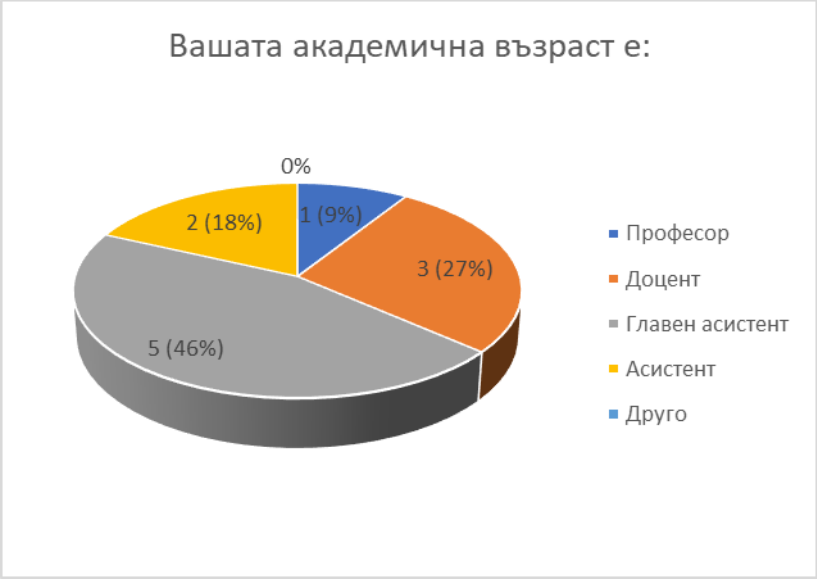
[4] В настоящата статия не са включени всички категории от въпросника. По-пълното им разглеждане ще се осъществи в предвидена по-голяма публикация (студия) в ГСУ, Книга Педагогика за 2023 г.

Интервюто се проведе с преподаватели, взели участие и в анкетата, покриващи всички характеристики (пол, възраст, академична длъжност, стаж) на избраната извадка на анкетното проучване. Интервюто е от типа полустандартизирано, включващо 8 въпроса със свободен отговор, и се проведе по телефона.

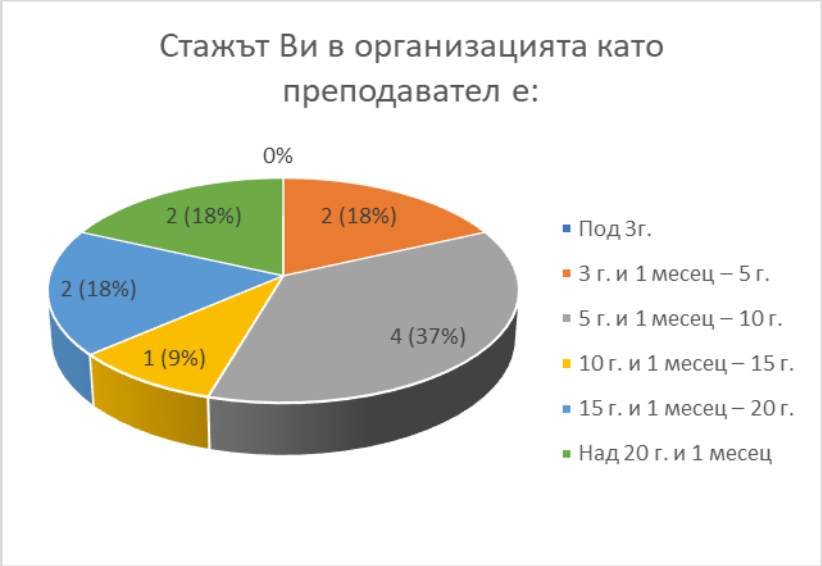
Организация и извадка на изследването

Изследването се проведе с помощта на анкетна карта в електронен формат в Гугъл формс с адрес – https://forms.gle/r4y2xZbMKQXY8gNb9. Анкетирани бяха 11 преподаватели във висшите учебни заведения в цялата страна, като покана за участие е изпратена към всички акредитирани научни направления в това число и на всички 11 акредитирани за обучение по професионално направление 3.4. Социални дейности. В проведеното интервю взеха участие 6 преподавателя.

Малкият обем на извадката се дължи на това, че направлението 3.4 е сравнително ново и голямата част от преподавателите в него са предимно от други професионални направления. Това го доказват и демографските характеристики, където голямата част от изследваните лица, участвали в изследването, са в по-ниските възрастови периоди, с по-малък стаж и по-ниските академични длъжности. В следващите две диаграми са представени тези данни.

Диаграма 1. Академична длъжност

Диаграма 2. Стаж

Данните от разпределението по възрастови периоди кореспондират напълно с тези по стаж, като в периодите „31–40 г.“ и „41–50 г.“ са най-много – по 4 (37%) респонденти, а в по-високите периоди един (9%) е между „51–60 г.“ и 2-ма (18%) са „над 60 г“. По пол изследваните лица се разпределят както следва – 3 (27%) мъже и 8 (73%) жени. Това може да говори за силната феминизация на преподавателския състав и в направлението 3.4. Социални дейности. Обемът и структурата на извадката не позволяват да се изведат взаимозависимости по тези променливи.

Анализ на получените резултати

В професионалното направление 3.4. основно се е осъществявала дистанционна форма на обучение, като според 10 (91%)[5] респондентите тя е прилагана напълно за периода на обявеното извънредно положение 13.03–13.05.2020 г. След приключване на обявеното извънредно положение и преминаването му в извънредна епидемична обстановка, наред с дистанционната форма – 4 (36%), част от респондентите посочват и

[5] Изследваните лица на този въпрос 1 имаха възможност да отговарят на повече от един отговор.

преминаване в хибридна – 2 (18%). По отношение на продължителността на осъществяване на тези форми на обучение преподавателите посочват средно ẋ 3,64 семестъра в дистанционна и ẋ 1,73 семестъра в хибридна. Най-често посочван брой семестри в дистанционна форма е 4 семестъра, а в хибридна 0. Тези резултати напълно се покриват и с тези от проведеното интервю.

Комуникация (взаимодействие)

В категорията комуникация[6] се включват три променливи – начин на осъществяване на комуникацията (въпрос 8), използвана комуникационна/учебна платформа в учебния процес (въпрос 9), конфиденциалност и защита на личните данни (въпрос 10).

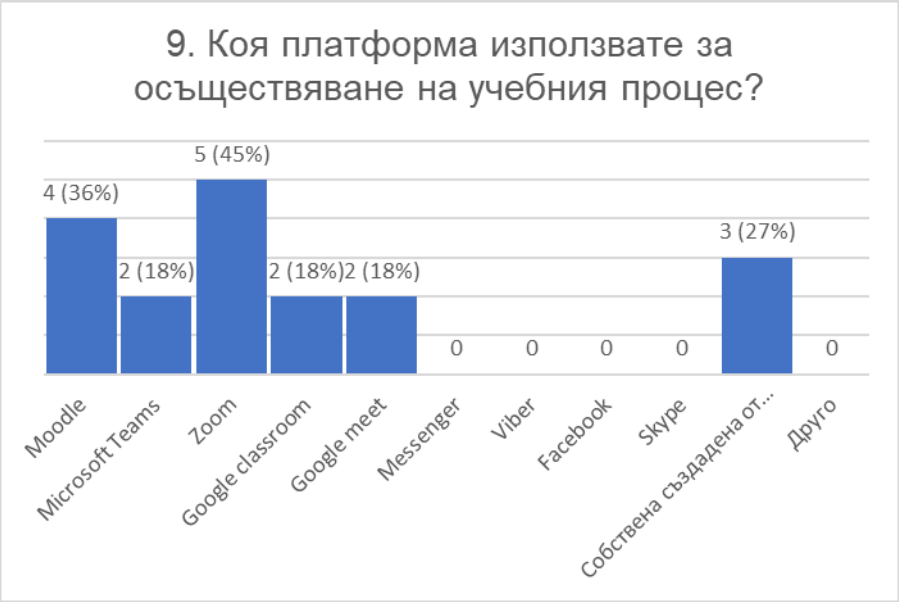

Диаграма 3. Начини на осъществяване на комуникацията

[6] Изследваните лица на въпросите от тази категория имаха възможност да отговарят на повече от един отговор.

Предпочитаният начин за комуникиране между преподаватели и студенти в професионално направление 3.4. са виртуалните класни стаи и използването на лични имейли и телефони. Интересен факт е, че служебните имейли и телефони са посочвани от много по-малък брой изследвани лица. Това може да се дължи на обстоятелството, че служебните телефони са предимно стационарни в университетите, мобилни явно не се раздават, а служебните имейли се създаваха последните три-четири години и като цяло явно не се използват преимуществено. Тук е важно да се отбележи и друга възможна причина, допринасяща за този резултат, че може би не всички студенти във всички университети имат създадени служебни имейл адреси. В Софийския университет „Св. Климент Охридски“ от няколко години служебни имейли се създават на всички записани студенти, което го прави регламентирана практика, част от общата тенденция на дигитализация. Само един (9%) преподавател отбелязва осигурено присъствено приемно време, въпреки че, както се видя по-горе, се посочва и провеждана хибридна форма на обучение през периода.

В диаграма 4 са представени и данните по отношение на използваната комуникационна/учебна платформа в учебния процес, откъдето става ясно, че две са най-често използваните платформи – образователната Moodle и комуникационната Zoom. Близо една трета от изследваните лица посочват използване и на „собствена създадена от университета платформа“, което означава, че се разработват и собствени ресурси. Това е възможност за разширяване на независимостта на университетите и подобряване на техния техническия капацитет.

Диаграма 4. Канал, средство на комуникация

Сигурността и защита на комуникацията и учебната среда според участвалите в изследването преподаватели се осъществява на първо място посредством собствен софтуерен продукт, достъпен само за преподаватели и студенти – 7 (64%), следвано от използване на антивирусна програма – 4 (36%) и ползване на общодостъпни платформи за дистанционна връзка без допълнителна защита – 3 (27%). Принципът на отвореност и свободно участие в образователната система се спазва в голямата си степен, но е необходимо да се засили защитата на личните данни. Използването на общодостъпни платформи за дистанционна връзка с по-голяма степен на защитеност чрез име и парола за достъп е посочено едва от 3 (27%) от респондентите, а и делът на използващите антивирусни програми също е достатъчно нисък.

Учебен процес (положителни и отрицателни страни (ефекти)

В тази категория[7] преподавателите, участвали в изследването, извеждат и оценяват положителните и отрицателни страни на провежданото от тях обучение от

[7] Изследваните лица на въпросите от тази категория имаха възможност да отговарят на повече от един отговор.

разстояние в електронна среда. В таблица 1 са изведени данните за положителните страни (ефекти), а в таблица 2 са отрицателните.

Таблица 1. Положителни страни (ефекти) върху учебния процес

11.Посочете и оценете положителните страни (ефекти) върху учебния процес от дистанционната форма на обучение (спрямо присъствената), които вие откривате на база на опита ви?	**ẋ**	**Me**	**Mo**	**Коеф. Пиърсън Дистанц. форма**	**Коеф. Пиърсън Хибр. форма**
Увеличава се броят на студентите, които се включват в учебните занятия	2,27	3	3	-0,216	0,776
Честотата на включване на студентите в учебния процес се увеличава	2,09	2	2	-0,143	0,676
Засилва се степента на активност на студентите в учебния процес	1,09	1	0	0,622	0,622
Увеличава се броят на активно участващите студенти в учебния процес	1,27	1	1	-0,154	0,616
Студентите идват за учебните занятия подготвени	1,18	1	0	-0,174	0,668
Разширяват се възможностите за приложение на по-голямо разнообразие на методите на обучение	3,00	4	4	-0,155	0,000
Подобрява се възможността за визуализация (онагледяване) на учебното съдържание	3,55	4	4	0,011	-0,095
Достъпът до учебни материали и ресурси се улеснява	3,45	4	4	0,065	-0,339
Откриват се възможности за разширяване на учебния материал	3,36	4	4	0,030	-0,292
Времето за подготовка на преподавания материал се намалява	1,18	1	1	0,279	0,431
Педагогическото общуване се подобрява	0,82	1	1	0,028	0,755
Възможностите за обективно оценяване на постиженията на студентите се разширяват	1,18	1	1	-0,025	0,501
Възможностите за контрол (проверка) на процеса на усвояване на учебното съдържание от студентите се разширяват	1,64	1	1	0,043	0,047
Възможностите за недопускане на плагиатство при подготовката на писмени работи от студентите се разширяват	2,91	3	4	0,658	-0,593
Възможностите за индивидуализиране работата със студента се увеличават	1,45	1	0	-0,234	0,444
Възможностите за самостоятелна работа на студента се увеличават	2,64	3	3	-0,381	-0,078
Възможностите за практическо обучение се разширяват	0,82	1	0	0,116	0,496

Участвалите в изследването лица оценяват като положителни 5 страни в средна и малко над средна степен (таблица 1 оцветените в сиво). За две страни (ефекти) върху учебния процес – „Увеличава се броят на студентите, които се включват в учебните занятия“ и „Възможностите за самостоятелна работа на студента се увеличават“ – средните стойности са по-ниски, но Me (3) и Mo (3) са по-високи, т.е. по-голямата част от преподавателите ги оценяват и тях като положителни в средна степен.

По-голямата част от тях са свързани с чисто техническите предимства, които дават учебните платформи. Сериозни положителни поведенчески изменения и повишаване на мотивация за участие в учебния процес не се забелязват. Взаимозависимост със средна и над средна степен се открива между променливите продължителност на дистанционната и хибридна форма на обучение и възможностите за недопускане на плагиатство при подготовката на писмени работи, където в първия случай тя е правопропорционална (0,658), а с хибридната – обратнопропорционална (-,593). Значима зависимост се открива и между активността на студентите в учебния процес и продължителността на дистанционната форма в (0,622), а също и между първите пет от таблица 1 страни (ефекти) и продължителността на хибридното обучение. Висока зависимост се открива и между „Педагогическото общуване се подобрява“ и продължителността на хибридното обучение (0,755). Тези резултати показват силата на влияние на продължителното дистанционно и хибридно обучение върху степента на влияние на положителните страни (ефекти) върху учебния процес. Откритите взаимозависимости и техните стойности потвърждават валидността на получените данни.

Таблица 2. Отрицателни страни (ефекти) върху учебния процес

12. Посочете и оценете отрицателните страни (ефекти) върху учебния процес от дистанционната форма на обучение (спрямо присъствената), които вие откривате на базата на опита ви?	**ẋ**	**Me**	**Mo**	**Коеф. Пиърсън Дистанц. форма**	**Коеф. Пиърсън Хибр. форма**
Намалява се броят на „реално“ участващите студенти в учебния процес	3,09	4	5	0,110	-0,082
Честотата на включване на студентите в учебния процес се намалява	2,82	3	5	0,326	-0,103
Намалява се степента на активност на студентите в учебния процес	3,64	4	3	0,336	-0,482

Намалява се броят на активно участващите студенти в учебния процес	3,64	4	3	0,336	-0,482
Студентите идват за учебните занятия неподготвени	3,73	4	3	0,169	-0,503
Ограничават се възможностите за приложение на по-голямо разнообразие на методите на обучение	1,91	1	1	0,307	0,341
Ограничава се възможността за визуализация (онагледяване) на учебното съдържание	1,36	1	1	0,146	0,195
Достъпът до учебни материали и ресурси се затруднява	1,27	1	1	0,009	0,625
Времето за подготовка на преподавания материал се намалява	1,27	1	1	0,108	0,625
Педагогическото общуване се влошава	3,27	4	4	-0,167	-0,488
Възможностите за обективно оценяване на постиженията на студентите се ограничават	2,45	3	1	0,056	0,061
Възможностите за контрол (проверка) на процеса на усвояване на учебното съдържание от студентите се ограничават	2,64	3	3	-0,182	-0,052
Възможностите за недопускане на плагиатство при подготовката на писмени работи от студентите се ограничават	1,36	1	1	-0,262	0,625
Възможностите за индивидуализиране работата със студента се намаляват	2,18	1	1	-0,015	-0,189
Възможностите за самостоятелна работа на студента се намаляват	1,82	1	1	0,365	-0,147
Възможностите за практическо обучение се ограничават	3,82	4	5	0,220	-0,847

Изследваните лица оценяват като отрицателни 6 страни в средна и малко над средна степен (таблица 2 оцветените в сиво). Прави впечатление, че най-силно отрицателно влияние от дистанционната форма на обучение върху учебния процес се отразява на възможностите за практическо обучение (ẋ 3,82), педагогическото общуване (ẋ 3,27) и подготовката на студентите (ẋ 3,73).

Към тях могат да се добавят и още две оценени като отрицателни страни (ефекти) – „Честотата на включване на студентите в учебния процес се намалява“ и „Възможностите за контрол (проверка) на процеса на усвояване на учебното съдържание от студентите се ограничават“, които са по-слабо оценени като средни стойности, но Me (3) и Mo (5/3) са по-високи, т.е. по-голямата част от преподавателите ги оценяват и тях като отрицателни в средна и дори във висока степен.

По-голямата част от тях са свързани с отрицателни поведенчески изменения и мотивацията за участие в учебния процес. Сериозни технически недостатъци на учебните платформи не се отбелязват с изключение на ограниченията по отношение на практическото обучение. Взаимозависимост със средна степен се открива между променливите продължителност на хибридната форма на обучение и достъпа до учебни материали и ресурси (0,625), времето за подготовка на преподавания материал (0,625) и възможностите за недопускане на плагиатство при подготовката на писмени работи от студентите (0,625). Това означава, че колкото повече време обучението е било в хибридна форма, толкова повече е въздействието на посочените негативни страни (ефекти).

Резултатите от интервюто по отношение на тази променлива повтарят част от отговорите от анкетата, от една страна, а от друга, ги разширяват. Добавени допълнителни положителни страни са: „намаляване на разхода на време за придвижване и поставяне в академичен външен вид“, „собствения ни напредък в уменията да работим с програмни и технологични продукти“, „повиши се креативността на преподавателя да разкрива неподозирани възможности на техническите средства и програмните продукти“, „много бързо се отвори едно голямо поле от възможности и по подбора, и по поднасянето на учебното съдържание, по начин, по който в аудитория не се случва“. Добавени допълнителни отрицателни страни са: „липса на социален контакт, групова динамика няма“, „разделянето на подгрупи е невъзможно“, „има анонимност зад екраните, което нарушава комуникацията“, „стесни се и се наруши общуването със студентите, опознаване на индивидуалността, личността на студентите“, „задаване на въпроси и даване на отговори е по механично в дистанционна форма, емоцията я няма“. В интервюто бе включен и по-общ въпрос „Как се отрази обучението от разстояние в електронна среда върху учебния процес?“, на който по-голямата част от интервюираните изразиха мнение, че се е отразило негативно (4 преподаватели), смесени чувства (един) и по-скоро положително (един). В карето следват по-подробно дадените отговори.

• Зле се отрази, понеже активността на студентите спадна значително в пъти. Наскоро имах експеримент със същите студенти, които са сравнително добре активни, в присъствена среда и за кратък период от време (два дни) се случи ново ползване на дистанционна форма на обучение и точно този път, когато имахме онлайн, бяха абсолютно неактивни. Това за мен е най-големият проблем. Поради липсата на активност от тяхна страна като време по учебния материал се върви по-бързо от присъствения.

• Негативно. Правя си статистика лична за успеваемостта и анализът показа, че с 20–30% се е намалила.

• Смятам, че беше разнообразена методиката на обучението, провокира ни да използваме такъв ресурс от материали, за които не съм сигурна, че в обичайна среда биха влезли. Отвори се пространството за нестандартни способи и материали.

• Смесени чувства, самите студенти участваха по време на учебния процес, присъстваха, живият контакт, който се получава по време на присъствието, липсва. Даде ми възможност да осмисля плюсовете на дистанционното обучение, при форсмажорни обстоятелства (при болест например) няма прекъсване на процеса.

• Отрази се много драматично на нивото на активност на студентите. Трудно се осъществяваше диалог със студентите. Необходимо е поименно да се извикват, за да споделят мнение или да отговорят на въпроси, и преподавателят изпада в неловка ситуация и има усещане, че не си е постигнал целта на упражненията.

• Отрицателно. Липса на мотивация за работа.

Фактори и условия затрудняващи дистанционното обучение

От предложените фактори и условия като силно затрудняващи дистанционното обучение участвалите преподаватели в изследването определят слабата мотивация на студентите да участват активно с включени камери и микрофони (ẋ 3,91), лошата интернет връзка (ẋ 2,82) и липсата на пригодено място за осъществяване на обучението (ẋ 2,45). Положително впечатление правят резултатите, получени по отношение на липса на пропуски в компетенциите на преподавателите за използване на техническите средства и използвания софтуер и самоорганизацията им в домашна среда.

Таблица 3. Фактори и условия затрудняващи дистанционното обучение[8]

15. Посочете и оценете факторите и условията на средата, които създаваха пречки в осъществяването на дистанционното обучение?	**ẋ**	**Me**	**Mo**	**Коеф. Пиърсън Дистанц. форма**
Няма такива	1,18	0	0	-0,074
Лоша интернет връзка	2,82	3	2	0,238
Липса на техническа осигуреност	2,27	2	1	0,333
Недостатъчно знания и умения за използване на техническите средства и софтуера	1,36	1	0	0,140
Липсата на пригодено място(отделно помещение, без странични	2,45	3	4	0,347

[8] Изследваните лица на въпросите от тази категория имаха възможност да отговарят на повече от един отговор.

шумове и участници) за осъществяване на обучението				
Слаба мотивация на студентите да участват активно с включени камери и микрофони	3,91	4	4	-0,318
Проблеми свързани с използвания софтуер	1,73	1	1	0,154
Самоорганизацията в домашна среда е на ниско ниво	1,27	1	0	0,305

На свободния отговор от интервюто бяха посочени затруднения главно от технически характер, като за част от тях са били само в началото. Един от интервюираните не е срещал затруднения, а друг добави следното – „наложи се използването на презентации, което изисква повече време за подготовка, т.е. скрито работно време, което е не предвидено и трябваше да променя цялата си работна програма, за да успея да направя презентациите“.

Човешки ресурс (физическото и психическо здраве на преподавателите)[9]

Без съмнение човешките ресурси са един от най-важните фактори в процеса на обучение и от тяхното качество зависи и качеството на обучение в голяма степен. Ето защо в дизайна на настоящето емпирично изследване бе потърсена информация по отношение на въздействието, което оказват условията на дистанционната форма на обучение за последните две години върху здравния статус на преподавателите. Представените резултати в диаграма 5 посочват забелязаните промени във физическото здраве на преподавателите, а в диаграма 6 – респективно от тяхното психическо здраве.

[9] Изследваните лица на въпросите от тази категория имаха възможност да отговарят на повече от един отговор.

Диаграма 5. Промени във физическото здраве на преподавателите

Най-много посочвания от предложените промени във физическото здраве набират отговорите „намаление на зрението“ – 8 (73%), следвано от появата на болки в опорно двигателната система“ – 6 (55%), и промяна в обмяната на веществата в организма (повишаване на теглото, оток на долни крайници) – 3 (27%). Резултатите са логични, тъй като дистанционната форма на обучение увеличава времето на работа пред видеоекрани и видеодисплеи, от една страна, и съответно времето в седнало

положение, които условия са едни от най-често определяните от здравните специалисти като причина за посочените от изследваните лица заболявания.

Диаграма 6. Промени в психическото здраве на преподавателите

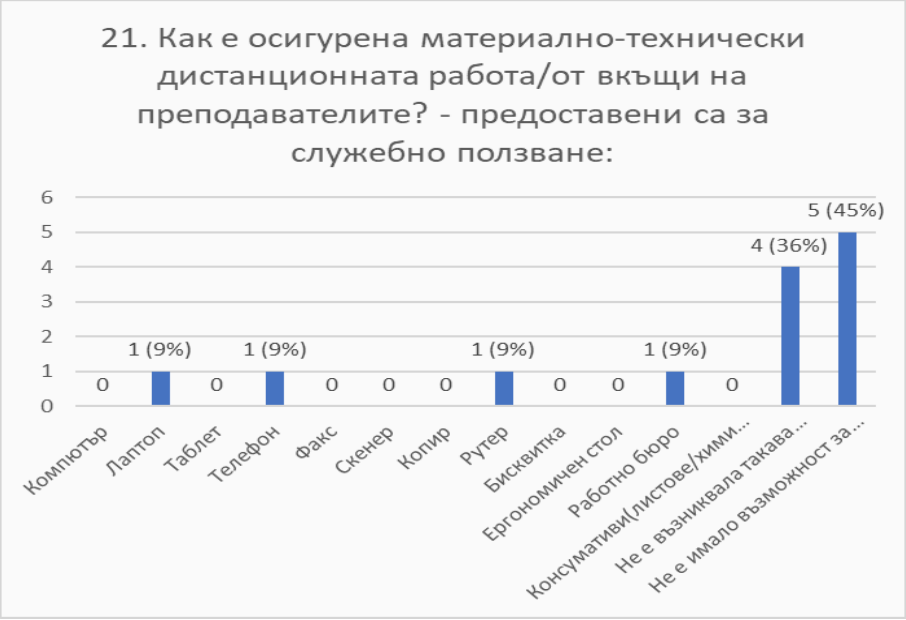
По-голямата част от преподавателите, участвали в емпиричното изследване, посочват, че чувстват повишено нервно-психическото натоварване – 7 (64%). Отделни преподаватели посочват нарушения в съня, вниманието и паметовите способности, които не дават ясна тенденция или причинно-следствена връзка за тяхното възникване. Малко под една трета не забелязват промени в своето психично здраве. Резултатите от проведеното интервю повтарят почти изцяло тези от анкетата, като само един от тях

добавя и почувствана повишена раздразнителност породена от липсата на добра интеракция между преподавател и студенти.

На въпроса от интервюто „Изменението във физическото/психическото здраве отрази ли се по някакъв начин върху обучителния процес?“ 3-ма преподаватели споделят, че то е по-скоро в негативна посока, за 2-ма няма промяна, а един не е сигурен – „не мога да кажа, би трябвало студентите да кажат, може и да е повлияло, но не съм го усетила“.

Техническа и технологична осигуреност[10]

Материално-техническо осигуряване на работата от вкъщи на преподавателите практически липсва. Преподавателите покриват сами и за собствена сметка материално-техническото си оборудване за осъществяване на дистанционното обучение. Като според 5 (45%) от изследваните лица причина за това е липсата на възможност, а за други 4 (36%) липсата и на необходимост за тяхното осигуряване от страна на факултета/университета.

Диаграма 7. Материално-техническо осигуряване

[10] Изследваните лица на въпросите от тази категория имаха възможност да отговарят на повече от един отговор.

Действително закупуването на техниката, която да осигури дистанционното обучение за всеки преподавател, би бил сериозен разход за всяко учебно заведение, но в същото време съобразно трудовото законодателство работодателят е длъжен да осигури на работника или служителя необходимите материали и техническо оборудване.

В диаграма 8 са представени и резултатите, свързани с осигуряването на редица специализирани услуги, поддържащи дистанционната форма на обучение, особено когато тя се осъществява от дома на преподавателите. Резултатите показват, че и по отношение на услугите данните не се отличават особено с тези от материално-техническото осигуряване.

Диаграма 8. Осигуряване на услуги

От предложените им услуги най-често се осъществява осигуряването на достъп до научноизследователски бази данни според 4 (36%) от изследваните лица. Останалите предложени им услуги са избирани от много малък брой преподаватели или въобще не са посочвани. И тук най-висок е делът – 5 (45%) – от изследваните лица, посочили, че се наблюдава липсата на възможност от страна на факултета/университета. Почти една трета (27%) посочват също и липсата на необходимост за осигуряване на материално-технически услуги от страна на факултета/университета. Резултатите от интервюто

потвърждават липсата на достатъчна материално-техническа осигуреност от страна на университета.

Това води до използването на различни технически средства (кой каквито има) и на различни услуги (например интернет с по-добри или по-лоши характеристики и възможности), чрез които преподавателите трябва да предоставят стандартен продукт. Реално по този начин се получава така, че в някои учебни часове интернет връзката ще е по-добра, защото преподавателят е на по-добър доставчик или с по-добър план за предоставяната услуга, а другаде ще е по-лоша. Някои преподаватели притежават устройства с по-добри технически характеристики спрямо други. Всичко това води до различия в нивото на осъществяване на дистанционното обучение, което предполага и различия в качеството на процеса на обучение. Това различие в качеството е възможно да не се обхване в акредитационните оценки на специалностите и университетите.

Заключение и изводи

От представените по-горе данни могат да се посочат следните изводи и обобщения:

- За периода на обявеното извънредно положение 13.03–13.05.2020 г. преподавателите от професионално направление 3.4. Социални дейности са осъществявали дистанционна форма на обучение, а след този период малка част от участвалите в изследването посочват и използване на хибридна форма на обучение. Продължителността на осъществяване на дистанционна форма е почти двугодишен.
- Комуникацията през периода на дистанционното обучение се е осъществявала предимно чрез виртуалните класни стаи като една от функциите на учебните платформи и чрез лични имейли и телефони. Най-често използвани са образователната платформа Moodle и комуникационната Zoom. Виртуалните и дистанционни среди и средства на комуникация почти напълно изместват реалното общуване за периода.
- Принципът на отворен достъп до образователната система се спазва и през този период на ограничения. Налице са някои пропуски в осигуряването на конфиденциалност и защита на личните данни, които е необходимо да се отстраняват,

за да се гарантира в най-голяма степен сигурността и защитата им. Най-наложителни мерки в тази връзка могат да бъдат пълното обезпечаване на използваните устройства и софтуерни продукти с антивирусна защита от всички участващи в учебния процес (а и неговото администриране) и недопускането на използването на общодостъпни платформи без допълнителна защита.

- Посочени като ***положителни страни*** (ефекти) върху учебния процес от дистанционната форма на обучение (спрямо присъствената) от изследваните лица са:
  - ✓ „Подобрява се възможността за визуализация (онагледяване) на учебното съдържание.“
  - ✓ „Достъпът до учебни материали и ресурси се улеснява.“
  - ✓ „Откриват се възможности за разширяване на учебния материал.“
  - ✓ „Възможностите за недопускане на плагиатство при подготовката на писмени работи от студентите се разширяват.“
  - ✓ „Разширяват се възможностите за приложение на по-голямо разнообразие на методите на обучение.“
- Оценката им обаче е в средна или малко над средна степен в диапазона 2,90–3,55, от 5-степенната скала. Преподавателите ги определят за положителни, но тяхното положително въздействие върху учебния процес е в средна степен.
- Посочени като ***отрицателни страни*** (ефекти) върху учебния процес от дистанционната форма на обучение (спрямо присъствената) от изследваните лица са:
  - ✓ „Намалява се броят на „реално“ участващите студенти в учебния процес.“
  - ✓ „Намалява се степента на активност на студентите в учебния процес.“
  - ✓ „Намалява се броят на активно участващите студенти в учебния процес.“
  - ✓ „Студентите идват за учебните занятия неподготвени.“
  - ✓ „Педагогическото общуване се влошава.“
  - ✓ „Възможностите за практическо обучение се ограничават.“
- Корелационният анализ показа, че продължителността на дистанционната форма на обучение засилва степента на влиянието на изведените положителни и отрицателни страни (ефекти) върху учебния процес.

- Фактори и условия, които силно затрудняват дистанционното обучение са:

✓ слабата мотивация на студентите да участват активно с включени камери и микрофони;

✓ лошата интернет връзка;

✓ липсата на пригодено място за осъществяване на обучението.

- Дистанционната работа повлиява върху здравния статус на участвалите в изследването преподаватели по посока влошаване на физическото здраве (с намаление на зрението, болки в опорно-двигателна система и промяна в обмяната на веществата в организма). По отношение на психическото здраве ситуацията е може би по-добра като пряк ефект (малко посочвания се наблюдават на забелязани нарушения във вниманието, съня и паметовите способности), но като косвен по-голямата част от преподавателите споделят за повишение на нервно-психическото натоварване, което в дългосрочен план може да е предпоставка за настъпването на по-сериозни психически проблеми и заболявания.

- Материално-техническото осигуряване и обслужване на работата от вкъщи на преподавателите е на ниско ниво и почти липсва. Като основна причина за това се изтъква невъзможността на факултета/университета да ги осигури.

В заключение хипотезата на изследването се потвърждава. Броят оценени като отрицателни страни (6+2) е по-висок от този на положителните страни (5+2) върху учебния процес. В същото време и оценките на влияние са макар и с малко, но по-високи именно на отрицателните страни (ефекти). Продължителното обучение в дистанционна форма води до проява и засилване на редица негови негативни страни (ефекти), които оказват влияние върху учебния процес. Влиянието се наблюдава и в отношение на влошаване на физическото здраве и в проявата на нервно-психическото натоварване на преподавателите. Ето защо е необходимо да се осигурят по-добре материално-технически възможности и да се подобрят редица условия, гарантиращи ефикасна и здравословна работа от вкъщи на преподавателите – например регламентиране на времето за работа с видеодисплеи, предоставяне на ергономични

мебели и друго оборудване, осигуряване на повече време за спорт и почивка в учебните разписи и други.

Използвана литература

Векова, Л. (2022) Образованието в професионално направление „Социални дейности“ и практическата реализация на студентите – проблеми и предизвикателства. – В: 35 години Факултет по педагогика – приемственост и бъдеще. 405-417. [Vekova, L., (2022) Obrazovanieto v profesionalno napravlenie “Socialni dejnosti” i praktičeskata realizacija na studentite – problem I predizvikatelstva. – V: 35 godini Fakultet po pedagogika – priemstvenost i bădešte. 405-417.]

Закон за социално подпомагане с посл. изм., ДВ, бр. 71 от 11.08.2020 г. [Zakon za socialno podpomagane s posl. izm., DV, br. 71 ot 11.08.2020 g.]

Закон за социалните услуги с посл. изм. ДВ, бр. 8 от 28.01.2022 г., в сила от 01.01.2022 г. [Zakon za socialnite uslugi s posl. izm., DV, br. 8 ot 28.01.2022 g., v sila ot 01.01.2022 g.]

Закон за хора с увреждания с посл. изм. ДВ, бр. 8 от 28.01.2022 г., в сила от 01.01.2022 г. [Zakon za hora s uvreždanija s posl. izm. DV, br. 8 ot 28.01.2022 g., v sila ot 01.01.2022 g.]

Колев, П. (2022) Индивидуалния подход в социалната работа като ключов фактор за ефективността. – В: 35 години Факултет по педагогика – приемственост и бъдеще. С., 418–422. [Kolev, P., (2022) Individualnija podhod v socialnata rabota kato ključov factor za efektivnostta – V: 35 godini Fakultet po pedagogika – priemstvenost i bădešte. 418–422.]

Механджийска, Г., Симеонова, Р., Боянова В., Милушева, Т., (2017) Модел на теренна практика в обучението по социална работа. – В: Е-списание Социална работа 2017, брой 1, година V, с. 20 (18–44) [Mehandžijska, G., Simeonova, R., Bojanova, V., Miluševa, T., (2017) Model na terenna praktika v obučenieto po socialna rabota. – V: E-spisanie Socialna rabota, 2017, broj 1, godina 5, s.18–44.]

Модели за обучение от разстояние в електронна среда (2020) (Научноизследователски анализ на управленските и педагогическите аспекти на образователната трансформация, насочена към изграждане на нови модели за обучение от разстояние в електронна среда) https://www.srsnpb.com/2020/07/18/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7-%D0%BD%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%BE%D1%82-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%B2-%D0%B5/ - посетен на 05.08.2022 г. [Modeli za obučenie ot razstojanie v elektronna sreda (2020) (Naučnoizsledovatelski analiz na upravlenskite i pedagogičeskite aspekti na obrazovatelnata transformacija, nasočena kăm izgraždane na novi modeli za obučenie ot razstojanie v elektronna sreda).

Наредба за държавните изисквания за организиране на дистанционна форма на обучение във висшите училища, Обн. ДВ, бр. 21 от 12 март 2021 г. [Naredba za dăržavnite iziskvanija za organizirane na distancionna forma na obučenie văv visšite učilišta, obn. DV. br. 21, ot 12 mart 2021 g.]

Пейчева-Форсайт, Р. Методическо ръководство за проектиране и провеждане на електронно дистанционно обучение в Софийски университет. [Pejčeva-Forsajt, R., Metodičesko răkovodstvo za proektirane i proveždane na elektronno distancionno obučenie v Sofijski universitet.]

Пейчева-Форсайт, Р. (2022) Понятийна рамка на подпомогнатото от дигиталните технологии обучение https://www.vedamo.com/bg/knowledge/poniatiina-ramka-elektronno-obuchenie/ – посетен на 05.08.2022 г. [Pejčeva-Forsajt, R., (2022) Ponjatijna ramka na podpomognatoto ot digitalnite tehnologii obučenie – https://www.vedamo.com/bg/knowledge/poniatiina-ramka-elektronno-obuchenie/ - poseten na 05.08.2022 g.]

Тоцева, Я. (2021) Удовлетвореност на студентите от дистанционното обучение в магистърска програма „Образователен мениджмънт“. – В: Актуални политики и практики в образованието. Дигитална образователна реалност, Изд. Педагогически Колеж – Плевен, 2021, 40–46. [Toceva, Ja., (2021) Udovletvorenost na studentite ot distancionnoto obučenie v magistărska programa “Obrazovatelen

menidžmănt". – V: Aktualni politiki i praktiki v obrazovanieto. Digitalna obrazovatelna realnost, izd. Pedagogičeski Kolež – Pleven, 2021, 40–46.]

Христова, А., Петрова, Св. Папазова, Е. (2020) Оценка на въздействието на обучението от разстояние в електронна среда или други неприсъствени форми върху ефективността на училищното образование. – https://ire-bg.org/wpsite/wp-content/uploads/2020/11/Otsenka-vazdeystvieto-na-ORES_IIO.pdf - посетен на 05.08.2022 г. [Hristova, A., Petrova, Sv., Papazova, E., (2020) Ocenka na văzdejstvieto na obučenieto ot razstojanie v elektronna sreda ili drugi neprisăstveni formi vărhu efektivnostta na učilištnoto obrazovanie.]

Янкулова, Й. (2022) Психологически размисли за мотивацията за учене в условията на дистанционно обучение при Ковид-пандемия в 35 години Факултет по педагогика – приемственост и бъдеще. S., 305–312. [Yankulova, Y. (2022) Psihologicheski razmisli za motivatsiyata za uchene v usloviyata na distantsionno obuchenie pri Kovid-pandemia v 35 godini Fakultet po pedagogika – priemstvenost i badeshte. S., 305–312.]

Global Metrics Ltd (2020) Въздействия на пандемията COVID-19 върху предучилищното и училищното образование – гледна точка на родители на ученици 1–4 клас. – https://www.unicef.org/bulgaria/media/8906/file – посетен на 05.08.2022 г. [Global Metrics Ltd (2020) Văzdejstvija na pandemijata COVID-19 vărhu predučilištnoto i učilištnoto obrazovanie – gledna točka na roditeli i učenici 1–4 klas.]

Peytcheva-Forsyth, R., Aleksieva, L. (2021) The effect of the teachers' experience in online education during the pandemic on their views of strengths and weaknesses of e-learning (SU case) – International Conference on Computer Systems and Technologies – CompSysTech, 2021.

За автора:

Атанас Генчев е главен асистент в катедра „Социална работа"
Факултет по педагогика на Софийски университет „Св. Климент Охридски"
Контакти: atanas.genchev@fp.uni-sofia.bg